

Boekbesprekingen

Verliezers van de meritocratie

Paul de Beer

Judith Elshout (2016) *Roep om respect. Ervaringen van werklozen in een meritocratiserende samenleving*. Amsterdam: Stichting de Driehoek. 296 pagina's, € 22,90, ISBN: 9789490586157.

Hoe veel er ook over het probleem van de werkloosheid wordt gesproken, de werklozen zelf hoor je zelden. In de jaren tachtig, toen er ook massale werkloosheid was, waren er nog diverse zelforganisaties van werklozen die zich mengden in de maatschappelijke discussie over het socialezekerheidsstelsel. Sommige pleitten voor hogere uitkeringen, andere voor meer werk en weer andere, die meenden dat volledige werkgelegenheid een illusie was, voor een onvoorwaardelijk basisinkomen. Hoewel zij regelmatig van zich lieten horen, konden die organisaties echter geen vuist maken omdat zij er niet in slaagden een substantieel deel van de werklozen en uitkeringsgerechtigden aan zich te binden. Aan de 'gewone', 'modale' werkloze werd in die jaren een stem gegeven door de sociologen die in het kader van uitvoerig kwalitatief onderzoek met de werklozen gingen praten. Vooral het onderzoek *Een tijd zonder werk, een onderzoek naar de leefwereld van langdurig werklozen* uit 1989 van onder meer Kees Schuyt en Godfried Engbersen droeg in belangrijke mate bij aan de verdieping van ons beeld van de werklozen.

Sindsdien is dit soort onderzoek wat op de achtergrond geraakt. Er kwamen steeds meer databestanden beschikbaar waarmee je met veel minder inspanning veel meer, maar dan kwantitatieve, analyses kunt uitvoeren. Dat is efficiënter, omdat een groter aantal respondenten geen extra onderzoekstijd vergt, en het levert daardoor ook meer wetenschappelijke publicaties en status op. Het gevolg was wel dat de werklozen van mensen van vlees en bloed steeds meer veranderden in een reeks kwantitatieve indicatoren. Hoewel ik het belang van kwantitatieve analyses geenszins wil ontkennen, leveren ze maar een beperkt en vaak nogal steriel beeld van de werkelijkheid op. Je kunt er meestal niet mee bepalen welke mechanismen achter statistische samenhangen schuil gaan. Daarom is het goed

nieuws dat er recent weer meer kwalitatieve onderzoeken naar de leefwereld van werklozen verschijnen. *Roep om respect. Ervaringen van werklozen in een meritocratiserende samenleving*, waarop Judith Elshout op 10 juni 2016 aan de UvA promoveerde, is daar een mooi voorbeeld van.

Elshout heeft de moeite genomen om de werklozen gewoon weer op te zoeken en met ze te gaan praten, of beter nog: naar ze te luisteren en ze daarmee weer een stem te geven. Zij heeft in totaal 56 werklozen gesproken die vrijwillig deelnamen aan een activeringstraject. De zorgvuldigheid en nauwgezetheid waarmee ze hun opvattingen en ervaringen weergeeft en in belangrijke mate voor zichzelf laat spreken, is bewonderenswaardig. Dat voor zichzelf laten spreken is minder simpel dan het lijkt, want ze heeft het rijke onderzoeksmateriaal wel zodanig geordend dat er een logische opbouw en structuur in de studie zit. Bovendien weet ze de beleving van de werklozen ook met een aantal theoretische noties te verbinden, zonder dat ze de uitspraken van de werklozen in een theoretisch keurslijf perst.

Naast de werklozen heeft zij ook nog zestien projectprofessionals gesproken en hen meermalen op locatie bezocht. En ten slotte heeft zij het promotiemateriaal van 24 activeringsprojecten bestudeerd, om meer inzicht te krijgen in het soort activiteiten dat voor werklozen wordt georganiseerd. Daarmee beoogt zij de positie van werklozen in een activeringsproject van verschillende kanten te benaderen om een zo compleet en betrouwbaar mogelijk beeld te krijgen. Zelf benadrukt zij het belang van deze triangulatie om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten. Toch leunt het grootste deel van het proefschrift wel heel zwaar op de interviews met de werklozen.

Elshout analyseert allereerst hoe de werklozen aankijken tegen het meritocratische karakter van de samenleving. Zij doet dit op twee manieren, namelijk door te vragen in welke volgorde zij denken dat *anderen* een veertiental arbeidsmarktposities qua waardering plaatsen en in welke volgorde zij zelf die arbeidsmarktposities zouden plaatsen. Volgens de werklozen zijn anderen van mening dat de minister-president de hoogste maatschappelijke status heeft en een werkloze de laagste. Hun persoonlijke voorkeur blijkt daar niet zo veel van af te wijken, met uitzondering van een kleine groep respondenten die huisvrouwen en vrijwilligers bovenaan zetten en de minister-president onderaan. Op hoofdlijnen lijken de werklozen het meritocratische principe dat je maatschappelijk positie wordt bepaald door je persoonlijke prestaties, wel te onderschrijven.

Dit plaatst hen voor de lastige opgave hun zelfrespect te behouden, aangezien zij als werklozen niet aan de eisen van de meritocratische samenleving voldoen. In het interessantste deel van haar proefschrift beschrijft Elshout de verschillende strategieën die zij daarvoor volgen. Sommigen schrijven hun 'falen' toe aan het feit dat zij in het verleden fouten hebben gemaakt (te snel van school af), anderen vinden dat zij nooit een eerlijke kans hebben gehad, bijvoorbeeld door een pro-

blematische jeugd. Sommigen stellen dat zij pech hebben gehad, bijvoorbeeld doordat zij buiten hun schuld om zijn ontslagen of doordat zij ziek zijn. Een aantal werklozen keert zich tegen de maatschappij, die onrechtvaardig zou zijn en veel te sterk gericht op prestaties en geld verdienen. Ten slotte zoekt een enkeling een alternatieve bron van zelfrespect, zoals vrijwilligerswerk of het geloof. Door de werklozen zelf aan het woord te laten komt hun worsteling met hun lage status als werkloze in een meritocratische samenleving mooi naar voren en betoont Elshout hen het respect dat de samenleving hen vaak onthoudt.

Toch heeft de gekozen aanpak ook zijn beperkingen. Voor zover Elshout zich richt op de persoonlijke beleving en het zelfrespect is het logisch om de werklozen zelf het woord te geven, aangezien zij daar zelf het beste over kunnen oordelen. Dat ligt echter anders als het in de hoofdstukken 6 tot en met 8 gaat over de rol van sociale activering. Ook hier komen alleen de werklozen zelf aan het woord – afgezien van hoofdstuk 6 dat de opzet en aanpak van diverse activeringsprojecten beschrijft. Elshout laat zien dat de werklozen sociale activering in het algemeen wel waarderen – niet verwonderlijk, want zij hebben er vrijwillig voor gekozen. Maar tegelijkertijd voelen zij zich ook misleid, omdat de belofte dat sociale activering hen meer kans op betaald werk zou bieden, niet wordt waargemaakt. Ook hier formuleert ze het weer zorgvuldig als opvattingen en ervaringen van de respondenten. Maar niettemin is haar eigen eindoordeel over sociale activering kritisch: 'Wat betreft een constructieve opbouw van het zelfrespect [...] blijkt sociale activering niet afdoende' (p. 210). De vraag is echter of het voor een dergelijke conclusie volstaat om alleen met werklozen te spreken. Hoe objectief en betrouwbaar zijn hun antwoorden? Zijn zij zelf wel goed in staat om te beoordelen welk effect sociale activering op hen heeft? Zou het beeld niet anders zijn geweest als ze ook klantmanagers over dit punt had geïnterviewd? Hoewel Elshout ook met zestien projectprofessionals heeft gesproken, heeft zij hen niet gevraagd hoe zij tegen de effecten van sociale activering op de werklozen aankijken.

Hieraan gerelateerd valt de kanttekening te plaatsen dat Elshout alleen met werklozen heeft gesproken die aan een sociaal activeringstraject deelnemen. Zij kan hen dus niet vergelijken met werklozen die niet aan een dergelijk project deelnemen en evenmin met voormalige werklozen die inmiddels, al dan niet dankzij een activeringsproject, weer aan het werk zijn gegaan. Dit alles maakt het erg lastig om iets te zeggen over de werkelijke effecten van sociale activering. Het is dan ook jammer dat zij niet ook nog wat andere groepen heeft geïnterviewd. Bij een kwalitatief onderzoek betekent dat echter al snel een flinke extra tijdinvestering, of zij had minder werklozen in activeringsprojecten moeten interviewen, waardoor die groep mogelijk weer te klein zou zijn geworden voor onderbouwde uitspraken.

Zo illustreert dit mooie proefschrift niet alleen de kracht van zorgvuldig uitge-

voerd etnografisch onderzoek, maar ook de beperkingen ervan. Het zou mooi zijn als Elshouts analyse in een volgend proefschrift zou worden gecombineerd met een grootschaliger en meer representatief kwantitatief onderzoek.

Over de auteur

Paul de Beer is Henri Polak-hoogleraar voor arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is tevens mededirecteur van het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (ALAS) en directeur van het Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging de Burcht. Hij studeerde econometrie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en werkte eerder bij de Wiardi Beckman Stichting, het Sociaal en Cultureel Planbureau en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Zijn onderzoek richt zich op vraagstukken rond arbeid, arbeidsverhoudingen, sociale zekerheid, verzorgingsstaat, solidariteit en inkomensongelijkheid.
E-mail: p.t.debeer@uva.nl